

Kőszeghy Miklós (1964) ókortörténész, a PPKE BTK Ókortörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense. Kutatási területe az ókori Izrael története és nemzetközi kapcsolatai a babilóni fogság előtt, valamint ugyanezen időszak héber epigráfiája, Jeruzsálem története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Áháb utolsó háborúja (2010/1).

Áház titulátúrája

Kőszeghy Miklós

1. Előljáróban

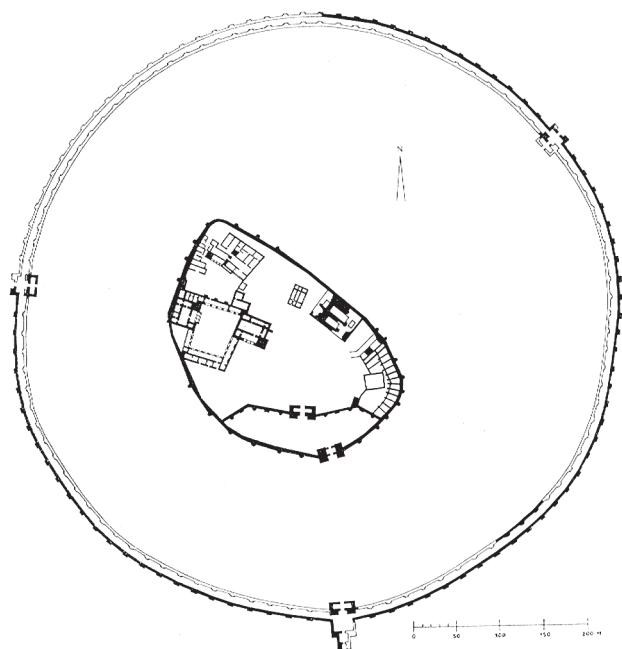
Ha azt kérdezzük, hogyan is hangozhatott Júda királyának, Áháznak¹ titulátúrája, akkor némi megfontolás után két választ adhatunk. Az első, még hozzá makulátlanul becsületes válasz szerint fogalmunk sincs, mert sem az Ószövetségben, sem más, az ókori Keletről származó írásos forrásban nem maradt ránk Áház hivatalos címeinek politikailag jól átgondolt listája. Egy ilyen válaszból bele-törödni azonban nyilván nem lehetséges. Legfőképp azért nem, mert biztos, hogy a királynak voltak feliratai, s e feliratokban nyilván felsorolta mindazt, amit saját politikai önreprezentációja szempontjából fontosnak tartott. Persze, az Ószövetség iratainak fókuszában a legritkábban állhatott olyasvalami, amit ma, mondjuk, politikai eszmetörténetnek nevezhetnénk. Ám a térség és a korszak általunk ismert királyai mind rendelkeztek titulátúrával, s az elképzelhetetlen, hogy éppen Júda királya nem törődött volna ezzel.

Ha pedig megkockáztatjuk, hogy belebonyolódunk egy hipotetikus (de azért távolról sem alaptalan) gondolat kísérletbe, akkor meggyőződésünk szerint sokkal többet lehet megtudni Áház titulátúrájáról, mint ahogyan első pillanatban gondolnánk. A történettudomány gyakorta kényszerül arra, hogy *per analogiam* gondolkodjék, és ez talán nem is baj. Az olyan esetekben, mint az ókori Izrael történetének kutatása, az analógián alapuló gondolkodás kifejezetten termékeny lehet. Azt nem állítom, hogy rekonstruálni tudnám Áház titulátúráját, azt azonban igen, hogy bizonyos releváns külső források bevonásával eléggé jó képet nyerhetünk e titulátúra legalapvetőbb vonásairól. Ehhez pedig jelen rövid írás keretei közt semmi egyébre nincs szükség, mint hogy röviden áttekintsük az ókori Júda és egy anatóliai kisállam, Zincirli írásos történeti dokumentumait. Látni fogjuk, hogy a két állam közti hasonlóságok mértéke, valamint a források szóhasználata kapcsán tapasztalható egybeesések nem lehetnek a pusztán véletlen művei.

A tisztelt olvasó természetesen joggal kérdezhetné, miért megyünk ilyen messzire Júdatól, amikor pedig egy júdai király titulátúráját szeretnénk rekonstruálni. Valóban, sokkal jobb lenne mondjuk egy izraeli, damaszkuszi, esetleg valamelyik föníciai városból származó felirat, mert ezek térben sokkal közelebb volnának Áházhhoz és Júdahoz. A helyzet azonban az, hogy a damaszkuszi arámi királyságból semmiféle írásos forrással nem rendelkezünk a bennünket érdeklő, vagy legalább a babilóni fogságot megelőző időszakból. Sajnos ugyanezt kell mondanunk Fönícia városairól, így nem marad más hátra, mint Zincirli. Ha egy kicsit keletebbre is tekintünk, akkor a helyzet valamivel jobb. Karkemišből és más, észak-szíriai lelőhelyekről is komoly mennyiségű feliratos anyag került elő,² ezek helyett azonban két okból is a zincirli korpuszt részesítem előnyben. Egyfelől a két állam méreteinek összemérhetősége miatt, másfelől pedig azért, mert Zincirli és Júda esetében is egyazon asszír király volt a vonatkoztatási pont. No, de ne szaladjunk ennyire előre.

2. Zincirli

Zincirli³ a mai Törökország délkeleti részén, az Amanosz-hegység keleti-délkeleti lábainál helyezkedik el. A város, illetve a város körül szerveződő állam nevei körül a kutatásban máig elég nagy a tanácstalanság. A város neve a vaskorban *Sam'al* volt, amelynek alapjelentése „bal”, „bal kéz”, vagyis a korabeli földrajzi tájékozódás ismeretében *észak*. Maga *Sam'al* egy nem túl nagy kiterjedésű állam fővárosa volt, amelynek egészen pontos kiterjedését egyelőre nem tudjuk meghatározni, mindazonáltal nem ez az egyetlen nehézségünk vele kapcsolatban. Még a *Sam'al* mint főváros körül elterülő állam nevének, *y'dy* a vokalizálása sem teljesen bizonyos, jelentése körül is rengeteg a bizonytalanság. A telepet Felix von Luschan ásta (időnként a Babilón feltárójaként világra szóló hírnevet szerzett Robert Koldewey társaságában) 1888-ban, 1890-ben, 1890–1891-ben, 1894-ben, illetve 1902-ben. A kor szokásainak – amelyeknek minősítése itt és most nem a mi feladatunk – megfelelően az anyag Berlinbe került, csodával határos módon tragikus méretű károsodások nélkül átvészelte a II. világháború éveit, s ma is a Pergamon Múzeum egyik ékessége. A leletek publikálása 1893 és 1943 közt zajlott. A feltárások során kiderült, hogy tudatosan megtervezett, gyűrűs alaprajzú településről van szó (1. kép). A kör átmérője 720 méter, a telep kiterjedése pedig 37 hektár. Ez a nagyság nagyjából 10000 főnyi lakosságnak, esetleg valamivel kevesebbnek adhatott otthont. A kör alakú városfalon belül ugyancsak nagyjából kör alakú, alapvetően szolid, egy szakaszon azonban kazamata fal vette körül az 5,3 hektár területű akropoliszt. A fellegrába vezető egyetlen kaput egyenes út kötötte össze a külső fal kapujával, gyors közlekedést biztosítva az akropoliszon lakó elit számára. Itt kerültek elő a *bīt-hilāni* típusú paloták, amelyeknek különösen szép példányai maradtak meg Zincirliben. A J-K-L-komplexum tűnik az idősebbnek, a HII és a HIII paloták kicsivel

1. kép. Sam'al városának alaprajza (Seipel–Wiczorek 1999, 222 nyomán)

Név ⁶	Uralkodási idő	Egyéb információk
Gabbār	900–880	
Bānihu	880–870	
Hayyān	870–850	Az első, asszír forrásban is felmerülő király.
Šā'īl	850–840	Kilamuwa testvére?
Kilamuwa ⁷	840–810	Šā'īl testvére (?), felirata felsorolja valamennyi elődjét.
Qarli (QRL)	810–790	Zakkur Hamath királyának felirata említi?
I. Panamuwa ⁸	790–750	
Bar-Šūr	750–745	Neve pecsétnyomaton adatható.
Egy trónbitorló	754–740	III. Tukulti-apil-Ešarra ⁹ egy felirata és Bar-Rakib is említi.
II. Panamuwa	740–733	
Bar-Rakib	733–713/711	Uralkodási idejének végpontja bizonytalan.

később, a Kr. e. 8. század utolsó harmadában, II. Panamuwa király idejében épültek (2. kép). Sam'al a méretek (a kiterjedés és a lakosság) tekintetében nagyjából összevethető Hizqijja Jeruzsálemével – a város ekkor érte el a babilóni fogság előtti legnagyobb kiterjedését –, miközben nyilvánvaló bizonytalanságot jelent, hogy a júdai főváros e korszakra vonatkozó fel-tárási adatai meg sem közelíti Zincirli kutatottságát.

A Sam'al köré szerveződő állam belső felépítéséről alig vannak adataink,⁴ de az állam kiterjedése nagyjából meghatározható. Az államterület kelet-nyugati tengelye 35 kilométer, az észak-déli körülbelül 50 kilométer lehetett, amely így egy 1750 négyzetkilométer kiterjedésű régiót jelent. Ez Budapest területének valamivel több, mint a négyszerese, vagyis aligha beszélhetünk nagyhatalomról. Igaz, ezek az erőforrások arra azért elegendőek lehetnek, hogy a város és az általa ellenőrzött állam regionális tényezőként működjék.

Sam'al uralkodóinak listáját elég jól ismerjük, s mivel a királyok közül többen előkerülnek újasszír forrásokban,⁵ még a sorrendjük és a körülbelüli uralkodási idejük is elég pontosan meghatározható. Az adatokat az alábbi táblázatban tekinthetjük át:

A lista alapján nagy vonalakban vázolni lehet az állam, és vele a város történetét is. Sam'al uralkodói először II. Aš-šur-nāšir-apli uralkodásának idején (Kr. e. 883–859) kerülnek kapcsolatba Asszíriával. III. Šulmānu-ašarīdu (Kr. e. 858–824) idején Sam'al már Asszírria vazallusa, s csak Asszírria átmeneti hanyatlása idejére nyeri vissza függetlenségét. III. Tukulti-apil-Ešarra (Kr. e. 744–727) a birodalmat feltámasztó politikája Sam'al-t is eléri, a város és állama újra Asszírria vazallusa lesz. Hogy miért és milyen körülmények közt lett Sam'al és állama asszír tartománnyá, azt egyelőre nem tudjuk. Ám bennünket most nem is Sam'al története érdekel, hanem sokkal inkább a feliratokban fellelhető királyi titulaturák. Ha ugyanis ezeket összegyűjtjük, akkor talán eljuthatunk egyfajta leltárhoz, s megbecsülhetjük, milyen elemek szerepelhettek Aház uralkodói címei közt. *Per analogiam*, természetesen, amint ezt már írásunk elején is jeleztük, ám sosem feladva a reményt, hogy egyszer végre előkerül majd egy nem hamisított felirat is egy júdai királytól.

3. Sam'al királyainak titulaturái

Panamuwa, Hadad-felirat¹⁰

A sam'ali, protoarámi dialektusban írt szöveg igen hosszú (34 soros), s a Pergamon Múzeum egyik büszkeségét jelentő nagy Hadad szoborra vésték fel, az istenség szoknyájára (3. kép). Ám sajnos a felirat alig olvasható. Egyfelől rendkívül töredékes, másfelől a meglévő betűk is oly halványak, hogy csaknem lehetetlen kibetűzésük. A kaliforniai nyugati sémi felirati adatbank¹¹ remek minőségű fotókat birtokol a szövegről, ám a jó minőség csak még nyilvánvalóbbá teszi, milyen kétségbeesítő állapotban maradt fent a szöveg.

Az itt szereplő uralkodó az apai név alapján I. Panamuwa, Qarli fia (Kr. e. 790–750). Nem tévesztendő tehát össze a másik, ugyanilyen néven uralkodó királlyal, aki azonban a dinasztia utolsó előtti uralkodójaként jó fél évszázaddal később uralkodott nála.

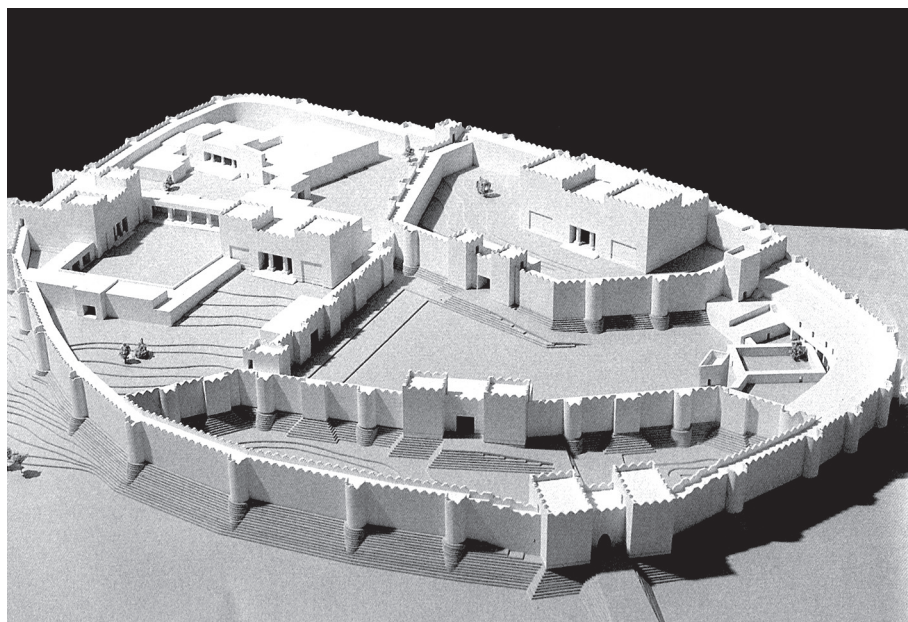
Maga a felirat a király újjáépítő tevékenységét dicséri (erődített települések építése, új palota létrehozása), majd arról számol be, hogy uralkodása alatt az országban eláradt a jólét. A szöveg második, jóval hosszabb fele olyan áldozatok jövőbeli bemutatását rendeli el, amelyben az elhunyt Panamuwa lelke is részt vesz. Végül, és ez utóbbi adatsor éles fényt vet a dinasztian belül uralkodó viszonyokra, esküvel igyekszik el-tántorítani utódait a családon belüli gyilkosságoktól. Egy másik felirat (Panamuwa P) megmagyarázza számunkra ebbéli igyekezetét. A szöveg szerint I. Panamuwa utóda, II. Panamuwa csaknem életét vesztette egy palotaforradalomban, amelyen a maga erejéből nem is volt képes úrrá lenni. Ekkor végzetes lépésre szánta el magát: segítségül hívta Asszíria királyát, aki természetesen nem mehetett el szó nélkül egy ilyen kérés mellett. A történelem későbbi menete egyébként is arra tanít bennünket, hogy minden terjeszkedő nagyhatalom lelkében él valami oly mértékű segítőkészség, ami könnyet csal történetük késői szemlélőjébe. És talán elegendő, ha ehelyütt csak ama híres harcokcsira gondolunk, amely Szolnokról érkezett Budapestre...

A Hadad szobor feliratán található titulatura szövege:

Én vagyok Panamuwa, QRL fia, Y'dy királya, aki ezt a szobrot felállíttatta. Mellettem állt Hadad, Él, Rašap, Rakib-Él és Šamaš. Hadad, Rakib-Él, Šamaš és Rašap adták kezembe az uralom jogaikat. És különösen Rašap állt mellettem.

A szövegben megjelenő titulatura főbb elemei:

- Az ős megnevezése, utalva ezzel a törvényes leszármazásra mint legitímációs tényezőre.
- Utalás a királyságra, amelynek Panamuwa az uralkodója volt.
- A király mögött álló istenek felsorolása azzal a megjegyzéssel, hogy a király tőlük kapta az uralmat jelképező jogart.

2. kép. Sam'al palotájának modellje (Seipel–Wieczorek 1999, 224 nyomán)

3. kép. Hadad-szobor Sam'alból. Vorderasiatisches Museum, Berlin (a szerző felvétele)

- Egy istenség kiemelése, akinek funkcióját nem egyértelmű meghatározni. Ilyen hangsúlyos helyzetben csak itt szerepel Rašap, máshol (különösen a szövegekhez kapcsolódó

képi ábrázolásokon) úgy tűnik, hogy a dinasztia exkluzív védőistene Rakib-Ēl. Ezért talán nem tévedünk nagyot, ha ez esetben inkább a király személyes védőistenségét tiszteljük Rašap alakjában.

Panamuwa¹²

A szövegben Panamuwa titulátúrája indirekt módon jelenik meg. A szobrot,¹³ ahol a sam'al-i arámi dialektusban írt szöveget olvashatjuk fia, Bar-Rakib helyezte el a tiszteletére. Így Panamuwa helyzete kettős. Egyfelől mint a legitimitáció forrása, Bar-Rakib számára is fontos megemlíteni, hogy apja ugyancsak Y'dy királya volt, miként ő maga. Ám a felirat megszővegezésének pillanatában Panamuwa már a múlt, legyen bár mégoly dicső is minden tette. Talán ez a kettősség magyarázza, hogy Panamuwa titulátúrája ebben a szövegben erősen lerövidített formában kerül elő.

A szövegben egy sor érdekes információt találunk arról, milyen politikai helyzetben kellett megtalálnia II. Panamuwának a túléléshez vezető keskeny ösvényt. Ott kellett szaladnia III. Tukulti-apil-Ešarra harci szekérének kereke mögött! Talán nem kell a közlést szigorúan szó szerint értenünk, s arra gondolhatunk, hogy azért Panamuwának is jutott egy szekér, amikor Asszíria hadsora támadásba lendültek. Ez volt az ára annak, hogy Asszíria királya hatalomra juttatta Panamuwát, mert bár csakugyan meghatározó a nagyhatalmak önzetlen altruizmusa, azért mégis általában kiderül, hogy mindennek ára van. A feliratról azt is megtudjuk, hogy Panamuwa a harcmezőn halt meg. S ha a kronológiai adataink nem tévednek, akkor mindez Asszíria királyának nagy levantei hadjáratában történt, amelynek során nemcsak Damaszkusz esett el, hanem Izraeli királyságának két fontos városa, Hácór és Megiddó is. Hogy azután III. Tukulti-apil-Ešarra tényleg személyesen megsiratta-e Panamuwát, nos, ez több mint kérdéses. A kifejezés mögött helyesebb állami ceremónia mellett végrehajtott hivatalos temetést elképzelnünk.

A titulátúra így hangzik:

Ezt a szobrot Bar-Rakib állíttatta apjának, Panamuwának, Barsūr fiának, Y'dy királyának.

A szöveg fő elemei:

- Panamuwa apjának említése mint a dinasztikus legitimitációt megalapozó tényező.
- Utalás az országra, amely felett Panamuwa uralkodott.

Bar-Rakib¹⁴

Bar-Rakib két feliratot is reánk hagyott, mindkettő arámi nyelvű.¹⁵ Az első szöveg viszonylag hosszú (20 sor), és a bemutatkozáson túl főként a király építészeti tevékenységét tárja elő. Kiemeli, hogy a király Asszíria királya mellett teljesített katonai szolgálatot, majd a paloták restaurálásáról, illetve egy új palota felépítéséről tudósít. A két körülmény minden valószínűség szerint szorosan összefügg: az asszír hadjáratok zsákmányából nyilván Bar-Rakib is részesült. Így teremtette elő a nagyszabású építkezések anyagi fedezetét.

A második felirat talán még ennél is érdekesebb. A király ugyanis erőteljesen hangsúlyozza Asszíriával, illetve annak királyával szembeni lojalitását, de nem áll meg itt. Valóságos lojalitás-versenybe kezd a régió többi királyával, és kijelenti, ő volt a leginkább lojális III. Tukulti-apil-Ešarrával szemben. Sőt, mindez fiaira is igaz, akiknek lojalitása felülmúlta a többi király fiainak lojalitását. Végül a dinasztia exkluzív védőisteneinek, Rakib-Ēlnek a segítségét kéri abban, hogy kegyelmet találjon Asszíria királyának szemében. Olyasféle lojalitás-verseny ez, amely minden bizonnyal rendszer specifikus. Amikor egy nagyhatalom szatellit-államok rendszerét működteti maga körül, akkor óhatatlanul, gyakorta éppen a birodalmi központból gerjesztve elindul egy ilyen tragikus versengés. A dolognak mindig rossz vége lesz, mert végül úgysem létezik oly mély és heves lojalitás, ami megállíthatná a birodalmi terjeszkedés gépezetét. Tünet értékű, hogy Bar-Rakib halála után államából asszír provincia lesz, s fővárosa is hamarosan romhalmazzá válik. És ha azt hinnénk, hogy a modern kor véráztatta történelme nem kínál meglepően szoros párhuzamokat, akkor bizony tévedünk. Talán elég, ha csak egy tragikus kérdést teszünk fel: ki küld több katonát a keleti frontra, Magyarország, vagy Románia? És innen már csak egy lépés Voronyezs, Uriv és még sorolhatnánk.

A titulátúrák a következőképp festenek:

*Én vagyok Bar-Rakib, Panamuwa fia, Sam'al királya, Tiglatpilesernek, a négy világtáj királyának szolgája.*¹⁶

*Én vagyok Bar-Rakib, Panamuwa fia, Sam'al királya, Tiglatpilesernek, a négy világtáj királyának, Rakib-Ēl istennek, valamint atyám háza isteneinek szolgája.*¹⁷

A két szöveg főbb elemei:

- a név és az apai név megemlézése, utóbbi a dinasztikus legitimitás szolgálatában,
- Sam'al város mint az uralom helyszíne (*āl šarrūti*), amely önmagában is legitimáló erő,
- Tiglatpileser (III. Tukulti-apil-Ešarra) említése, ezzel pedig a vazallusi lét nyílt elismerése,
- a dinasztia isteneinek, köztük elsősorban Rakib-Ēl mint aféle exkluzív védőistenség említése.

4. És eközben Júdában...

Áháznak a *Királyok könyve* egyetlen, átlagos hosszúságú fejezetet szentel. A tisztánlátás érdekében tanácsos ezt a szöveget alaposan áttanulmányozni, mert rövideége ellenére is értékes információt tárházának tarthatjuk.

2Kir 16,1-19

(1) Peqah, Remaljahu fia tizenhetedik évében kezdett uralkodni Jótám fia Áház, Júda királya. (2) Húszéves volt Áház, amikor király lett,¹⁸ és tizenhat évig uralkodott Jeruzsálemben. És nem tette az Adonáj, az ő istene szemében helyes dolgokat, mint Dávid, az őse. (3) És járt Izrael királyainak útján, sőt a fiát keresztülmenésre készítette¹⁹ a tűzön a népek utálatosságainak²⁰ megfelelően, amelyeket elűzött Adonáj Izrael fiai elől. (4) És zebah²¹-ot és füstáldozatot mutatott be a bákákon és az áldozóhalmokon és minden zöldellő fa

alatt. (5) *Akkoriban felvonult Recin, Arám²² királya és Peqah, Remaljahu fia, Izrael királya, hogy harcoljon²³ Jeruzsálem (ellen), körülzárták Áház²⁴, de nem voltak képesek legyőzni. (6) Abban az időben visszavette Recin, Edóm²⁴ királya Élátot Edómnak és elűzte a júdaiakat Élátból és edómiak mentek Élátba és ott laknak a mai napig. (7) És küldött Áház követeket Tiglat-Pilezerhez, Assur királyához: *szolgád és fiad²⁵ (vagyok²⁶) én, jöjj, és ments meg engem Arám királyának kezéből és Izrael királyának kezéből, akik ellenem jövők²⁷. (8) És fogta Áház az ezüstöt és az aranyat, amely található volt Adonáj házában, a kincstárban²⁸ és a király házában kincstárban és elküldte Assur királyának az ajándékot.²⁹ (9) És hallgatott rá Assur király³⁰ és elment Assur király Damaszkuszbba és elfoglalta és fogságba vitte a várost³¹ és Recint kivégeztette. (10) És elment Áház király Tiglat-Pilezer, Assur király színe elé Damaszkuszbba, és látott egy oltárt Damaszkuszbban és elküldte a király Urijja papnak az oltár utánzatát³² és a modelljét³³ a teljes elkészítési módhoz. (11) És megépítette Urijja pap az oltárt teljesen úgy, ahogyan Áház küldte Damaszkuszból, úgy készítette el, mire hazajött Áház király Damaszkuszból. (12) És megjött a király Damaszkuszból és látta a király az oltárt és odament a király az oltárhoz és felment rá. (13) És bemutatta óláját és minháját és kiöntötte italáldozatát és a selamim vérért rászórta az oltárra. (14) És a rézoltárt, amely Adonáj színe előtt (volt) elvitte a templom elől az ő oltára és Adonáj háza közé, és odatette az északi oldalra. (15) És megparancsolta Áház király Urijjának, a papnak: a nagy oltáron füstöld el a reggeli ólát és az esti minhát és a király óláját és minháját és a nép óláját és minhájukat és italáldozatukat és az ólá egész vérért és a zebah egész vérért szórd szét rajta. És a rézoltár nekem lesz elgondolkodni való. (16) És cselekedett Urijja, a pap mindazok szerint, amelyeket a király, Áház parancsolt. (17) Majd Áház király letörette a mosdóállványok peremeit és eltávolította róluk a medencéket, és levette az alatta levő réz bikákról és egy kő alapzatra helyezte. (18) És a trónolás alapzatát,³⁴ amely építve volt Adonáj házában³⁵ és a külső bejáratot eltávolította Assur királyának színe elől. (19) És Áház tetteinek maradéka, hát nincsenek-e leírva azok a Júda királyainak tetteiről szóló könyvben? (20) S pihenni tért Áház atyáival és eltemették atyáival Dávid városában, és Hizqijja, a fia uralkodott utána.**

Az Áházról szóló egy fejezetnyi szöveg nem egyetlen írói lendület terméke, ebben csaknem a teljes kommentáriróladalom egyetért. Tipikusnak mondható elemek (például a királyokkal kapcsolatos bevezető és záró formula), praedeuteronomiumi anyag és deuteronomiumi átdolgozás útján létrejött szakaszok egyaránt találhatóak a szövegben. A kommentárok, valamint a fejezettel foglalkozó egyéb munkák, illetve saját megfigyeléseink alapján szöveget az alábbiak szerint érdemes részekre bontani:

- 1–3a: a DtrG/H-ra jellemző, összegző megjegyzés, amely a király történetének keretként szolgál, jelölése: álló és aláhúzott betűkkel.
- 3b–4. vers: bevezető formula, amelyet a deuteronomiumi redaktor a vallási jellegű bűnök hosszas felsorolásával a

megszokottnál terjedelmesebbre bővített. Az ilyen, előírások megszégését tárgyaló szövegeket leghelyesebb a DtrN redaktornal összefüggésbe hoznunk. A szöveget félkövér, álló betűkkel szedjük.

- 5–12+14+16. vers: vegyes eredetű, de praedeuteronomiumi anyag, amely Élát elvesztéséről, valamint a szír-efraimi háborúban (Kr. e. 734–732) tanúsított júdai külpolitikáról, valamint a király damaszkuszi útjáról számol be, illetve az ott látott oltárral kapcsolatos kérdéseket érinti. A szövegek feltételezhetően jeruzsálemi udvari feljegyzéseken nyugodnak, ám mivel ez utóbbiakból semmi sem került elő, biztosat ebben a kérdésben nem mondhatunk. Jelölése, mivel bizonyos értelemben alap-szövegnek tekinthető: félkövér, dőlt betűkkel.
- 13+15. vers: a fogság utáni közösség áldozati gyakorlatának beillesztése a szövegbe. Eredetét tekintve lehetséges a fogság utáni papi teológiát hordozó körökre gondolnunk. Jelenlegi helyére a három lépcsős modellt követve a kultuszi kérdések iránt fogékony DtrN illeszthette, így ide tartozónak tüntetjük fel (félkövér, álló betűkkel).
- 17–18: függelék, de ugyancsak praedeuteronomiuminak látszó anyag, amely Áház építkezéseivel foglalkozik. Forrásaként ugyanazok az udvari feljegyzések jöhetnek szóba, mint az Éláttal kapcsolatos passzus esetében, jelölése: félkövér, dőlt betűk.
- 19–20: a királyok uralkodásának végén megszokott záró formula a király haláláról, valamint utódáról. Létét és jelenlegi helyét egyaránt a DtrH/G redaktornak köszönheti, egyenes és aláhúzott betűkkel jelezzük.

Nyilvánvaló, hogy a szöveg elemei a történeti vizsgálat számára annál érdekesebbek, minél kisebb idő elteltével születtek meg. Az 5–12+14+16. vers látszik az eseményekhez időben legközelebb fekvő résznek, bár valószínű, hogy a bevezető és a záró formula is igen régi keletkezésű udvari szövegekre vezethető vissza.

Áház nem volt abban a helyzetben, hogy önálló külpolitikai kezdeményezéseket indíthasson el. Uralkodásának ideje (Kr. e. 741–725) egybeesett az Újasszír Birodalom feltámadásának viharos időszakával. A III. Šulmānu-ašarīdu³⁶ (Kr. e. 858–824) halálát követő birodalmi apály³⁷ után az asszír államgépezet a karizmatikus III. Tukulti-apil-Ešarra idején (Kr. e. 744–727) talál megint magára. Az új király uralkodása Asszírria káprázatos birodalmi felfutását³⁸ hozza magával, amelynek szenvedő alanyai a levantei térségben főként a damaszkuszi székhelyű arámi királyság, valamint Izrael voltak. Kr. e. 734-ben III. Tukulti-apil-Ešarra elemi erővel sújtott le Damaszkusza és Galileára, s ezzel Izrael immár megállíthatatlanul elindult a szétesés és a pusztulás felé. Az utolsó izraeli királyok³⁹ talán csakugyan nem álltak a helyzet magaslatán, de az vesse rájuk az első követ, aki náluk jobban és főként sikeresebben politizált volna. A szövegünkben is szereplő Peqah az egyetlen lehetséges ellenállási formát választotta, amikor szövetségre lépett a damaszkuszi királlyal, s megpróbálta ezt a szövetséget a lehető legszélesebb alapokra helyezni – akár Júda erőszakos bevonása árán is. Az ekkor kipattant szír-efraimi háborúban⁴⁰ Áház ugyanúgy logikusan cselekedett, mint ellenfelei. Ha el akarta kerülni a feltehetően bekövetkező vereséget, a koalícióhoz való kényszerű csatlakozást, majd az ezt követő,

szintén kalkulálható asszír megtorlást, akkor csakis III. Tukulti-apil-Ešarrához fordulhatott segítségért. A héber szöveg megfogalmazása sok mindent elárul Áház helyzetéről:

És küldött Áház követeket Tiglat-Pileserhez, Assur királyához: szolgád és fiad (vagyok) én, jöjj, és ments meg engem Arám királyának kezéből és Izrael királyának kezéből, akik ellenem jövők.

1Kir 16,7

Áház tehát az ideológia és a realitás szintjén is belesimult korának a királyi hatalom jellegéről, főként pedig pillanatnyi helyzetéről vallott pragmatikus felfogásába. Természetesen heroikusabb lett volna nagy hódításokról beszámolnia, de az élet, a politikai körülmények, egyszóval a történelmi pillanat ezt nem tette lehetővé számára. Feladata ezért az volt, hogy népét és országát (sőt: uralkodása elején még saját magát és családját is) az adott körülmények közt elérhető legjobb megoldást választva átvezesse a vészterhes időszakon. Tulajdonképpen szolgának vallotta magát, kész volt fiúvá lenni, és minden bizonnyal nem habozott volna a nagykirály szekere mögött futni sem, ha éppen ezt követelte volna meg saját személyes túlélése, és az állam megmaradásának igénye. Nem zárhatjuk ki, hogy futott is a nagykirály szekere után, ám erre nézve konkrét forrás nem áll rendelkezésünkre.

Az asszír segítségnek természetesen ára volt, s ezt Áháznak is meg kellett fizetnie:

És fogta Áház az ezüstöt és az aranyat, amely található volt Adonáj házában, a kincstárban és a király házában kincstárban és elküldte Assur királyához Damaszkuszba az ajándékot.

1Kir 16,8

Hogy mekkora mennyiségű aranyról és ezüstről lehetett szó, azt nem tudjuk. Az azonban kiderül, hogy Áház az államháztartás eszközeinek felhasználásával oldotta meg a helyzetet, nem vetett ki külön adót az ország népére. A templomi kincsekhez hozzányúlni ebben az időszakban talán még nem okozott akkora felzúdulást, mint jóval később, a hellenisztikus korban, IV. Antiochos idején, vagy még később, Florus helytartó esetében, akik idegenként (és ezért megbocsáthatatlanul) vetemedtek hasonlóra Jeruzsálemben. Bizonyára sokat nyomott a latban, hogy nem idegen király nyúlt a templom kincseihez, hanem az az uralkodó, aki egyébként támogatásával inkább gyarapította, mintsem megdézsmálta volna e kincseket. Most nagy volt a baj, s így JHWH konkrét módon, anyagiak rendelkezésére bocsátásával segíthetett szorult helyzetben levő népén.

Jegyzetek

- Galil 1996, 81 szerint Áház az izraeli Menahem 6. vagy 7. évében lépett a trónra Kr. e. 742-ben. Ám apja, Uzziija mellett társuralkodóként tevékenykedett egészen annak Kr. e. 736/735-ben bekövetkezett haláláig. 16. (egyedül töltött) uralkodási évében halt meg, az izraeli Hósea 5. vagy 6. és V. Šulmānu-ašarēdu 1. évében, azaz Kr. e. 726/725-ben.
- Remek összefoglalást ad a szövegekről is és a szoborkompozíciókról is Brown 2002.

A külpolitika kérdésében Áház tehát teljes mértékben kora gyermekének bizonyult. Úgy viselkedett, mint egy apró közel-keleti állam nemzetközi szinten jelentéktelen uralkodója.⁴¹ És ne feledjük: az is volt. Nagysága pedig abban állt, hogy felismerte, elismerte e tény, sőt e felismerést a külpolitikai aktivitás szintjén mindig figyelembe vette. E körülmény pedig Sam'al uralkodóival rokonítja. És ez az a pont, ahol lezárás-ként megkísérelhetjük felvázolni Áház titulaturáját!

5. Áház titulaturája

E hosszas bevezetés után végre elérkeztünk jelen írásunk legkockázatosabb pontjához: megkíséreljük átgondolni, milyen is lehetett Áház titulaturája. Persze, sokkal jobb lenne ecsettel tisztogatni egy ellenőrzött ásatás egyik kvadrátjában előkerülő sztélét, amelyen talán még ekkor is föníciai betűk sorakoznának példás rendben egymás mellett, gyönyörű vonalakkal elválasztva egymástól, profi írnok előrajzoló tevékenységét dicsérve. Ám amíg ez nem lehetséges, kénytelenek vagyunk beérni a most következő gondolat kísérlettel.

A zircirli korpusz tanulságai, valamint a 2Kir 16 adatai alapján Áház titulaturájában nagy valószínűséggel az alábbi elemek szerepeltek:

- Áház, valamint apjának, Jótámnak a neve.
- Jeruzsálem mint székváros, illetve Júda mint államterület említése.
- Annak hangsúlyozása, hogy Áház III. Tukulti-apil-Ešarra vazallusa volt.
- JHWH említése, mégpedig két kontextusban: JHWH mint a dinasztia és a király exkluzív védőistene, illetve JHWH, aki Áházat trónra ültette, kezébe adva az uralkodás jogát, s most is mögötte áll.

Talán valahogy így:

Én vagyok Áház, Jótám fia, Jeruzsálem és Yehuda ország királya, Tiglatpileser, a négy világtáj királyának szolgája. JHWH adta nekem az uralkodás jogát, s mögöttem állt.

S hogy miről írhatott még? Talán arról, hogy ő is ott futott Tiglatpileser harci kocsija mögött, hogy annak idején segítségül hívta a királyt, ami sokba került, de végül is megérte, mert a zsákmányból való részesedés a személyes luxus igényeinek fedezése után is elegendő volt JHWH templomának renoválásához... De itt talán érdemes megállni, mielőtt még elragadna bárkit a fantázia.

- Zircirli alatt egy bronzkori város, talán Uša romjai fekszenek. A város kisebb volt vaskori utódánál, és nagyjából Kr. e. 1200 táján elnéptelenedett. Elég vonzó volna az elnéptelenedés mögött a tengeri népek vándorlását feltételezni, ám erre semmilyen konkrét adattal nem rendelkezünk.
- Az a feliratok alapján jól látszik, hogy az arámi eredetű elit (*brrym*) egy nagyobb létszámú őslakosság (*mškbym*) felett uralkodott. E kettősség kiértékelése igen érdekes eredményekhez vezet, ám el-

- végzése jelen írásban nem a feladatunk. A táblázat alapját Lipiński 2000, 247 jelenti, amelynek adatait csak itt-ott finomítottuk.
- 5 A forrásokhoz lásd Lamprichs 1995.
 - 6 A neveket, mellőzve a kiejtésük körüli nyelvi bizonytalanságokat Lipiński 2000, 247-ből veszem át.
 - 7 A név vokalizálása, sőt általában a királynevek vokalizálása máig tartó vita tárgya. Nem lehetetlen ugyanis, hogy a szó végi *waw*-ot *mater lectionis*ként értelmezzük, az első radikalist követő magánhangzót pedig *hireq* helyett rövid *u*-ként olvassuk. Így a Kulāmú névformához juthatunk.
 - 8 A név vokalizálásában az előző esethez hasonlóan itt is elképzelhető más olvasat: Panamū formában.
 - 9 Az asszír királyok uralkodási dátumait Brinkmann 1982 alapján adom meg.
 - 10 A szöveghez első megközelítésben lásd Tropper 1993, 154–159. A szöveg régi volta miatt számos szöveggyűjteményben (KAI, TSSI) helyet kapott. Magunk azonban alapvetően Tropper kiadása alapján dolgozunk, így a továbbiakban csak a szöveg Troppernél szereplő adatait adom meg.
 - 11 A University of Southern California West Semitic Research nevű egysége tartja fenn a folyamatosan bővülő adatbankot, amelynek elérhetősége: www.inscriptfact.com A helyzetet két körülmény bonyolítja: az adatbázis használatához nagyon gyors internetes kapcsolatra van szükség. Másfelől – számomra az ok nem világos – egyetlen, Izrael területén előkerülő szöveg sincs rajta az itt elérhető feliratok listáján.
 - 12 Lásd Tropper 1993, 159–162.
 - 13 A szobor ma a Pergamon Múzeumban található Berlinben. A látogató egészen közel mehet hozzá, ám ebben nincs sok köszönet. A felirattal foglalkozó kommentátoroknak kivétel nélkül igaza van: a felirat alig-alig olvasható. A szobor mai magassága 2,85 méter, eredetileg ennél akár jóval magasabb is lehetett. Kerülete az aljánál 2,94, a teteje magasságában 2,36 méter. Maga a szobor Hadadot ábrázolja, a felirat az istenség szoknyáján helyezkedik el.
 - 14 Lásd Tropper 1993, 163–164.
 - 15 A Sam'alban talált feliratok nyelve rendkívül érdekes helyzetet tükröz. Egy részük nyelve a kor és a régió standardját jelentő föníciai. Ám már ezeknél a feliratoknál is megfigyelhető (például föníciai és arámi nyelvi jellegzetességek keveredése), miként vesztí el a föníciai e megtisztelő pozíciót. A szövegek egy másik részét sam'al-i dialektusban írták, amelyet egyfajta proto-aráminak tekinthetünk, míg a szövegek fennmaradó része már egyértelműen arámi nyelvű.
 - 16 A szövegnek számos kiadása létezik, mi, amint már jeleztük, a legújabbat használjuk: Tropper 1993, S222, 134. A szöveg Tropper rövidítési rendszerében a B1-jelölést viseli.
 - 17 A szöveg: Tropper 1993, S234, 142. A szöveg Tropper rendszerében a B2-jelölést viseli.
 - 18 A א itt temporalizáló funkciót lát el egy infinitivus-konstrukcióval együtt. Vö. Jenni 1992, 323.
 - 19 A szövegben az „odamegy, átmegegy” jelentésű ige (עבר) hifil perfectum singularis 3 masculinum alakja szerepel. Az ige nem része a szokásos, áldozattal kapcsolatos ószövetségi szokászatnak.
 - 20 A szó az „utálatos dolgot tenni” jelentésű ige (תעב) piél alapú derivátuma. Lásd hozzá első megközelítésben: Gerstenberger 1997. A gyök csak igeként használatos profán kontextusban, s eredetileg minden olyan dolgot jelöl, amely a csoportnormák szerint veszélyes, undorító.
 - 21 Az ószövetségi áldozati szokászat igen gyakran előforduló darabja. Vele, és az itt előforduló egyéb áldozati szakkifejezésekkel, valamint a magaslati áldozóhelyek problematikájával e helyütt nem foglalkozunk.
 - 22 A kifejezés a damaszkuszi székhelyű arámi királyságot jelöli.
 - 23 A ה itt egy igéből képzett névszóval együtt célhatározói értelmet fejez ki. Vö. Jenni 2000, 189.
 - 24 A BHS apparátusa helyesen olvas Edómot Arám helyett, mert számos masszóréta kézirat az előző variációt tartalmazza. Az egész vers glossza. Ha kiemeljük jelen helyéről, akkor helyreáll az eredeti elbeszélés összefüggérendszer. Élát, messze délen, aligha lehetett a damaszkuszi arám királyság által fenyegetett város, hiszen az arám királyok ekkor már élet-halál harcuk utolsó csatáit vívták Asszír királyával. Árukkodó a vers végén az aitiológiai szövegek jellemző záró formulája is, amely mind a mai napig tart láthatónak valamit. A glosszátör talán a DtrH iskolájához tartozott. A Recin nevet azért nem hagyjuk el a fordításból, mert ezt nem támasztja alá kéziratos Vorlage. Az Arám–Edóm emendációt valamennyi mértékadó kommentár követi: Long 1991, 173; Rehm 1982, 157; Hentschel 1985, 75. Mindazonáltal az sem lehetetlen, sőt magunk valószínűnek tartjuk, hogy a DtrH nem szerzője, hanem csak jelen helyére illesztője e glosszának. Az ugyanis régi, annalsztikus eredetű adatnak tűnik szikár fogalmazásával és tárgyyszerűségével.
 - 25 Úgy tűnik, hogy az újasszír vazallusi szerződések nem ismerik a vazallus részéről kimondandó e formulát. Az Amarna-archívum azonban igen (EA 158,2; EA 288,66). Ott egyébként is gyakori metaforakötő gondolat, hogy az adott vazallus királyt nem a saját apja, hanem a fáraó karja helyezte jelen méltóságába – a fáraó tehát mintegy a vazallus atyjává, az meg a fáraó fiává válik. Vö. Parker 1996, 220. A „szolgálni” ige (עבד) jelenléte mindentől függetlenül egyértelműen utal a vazallusi függés tényére. Vö. Rehm 1982, 161.
 - 26 A mondatrész önmagában nominális mondatnak tekinthető. Csak a könnyebb érthetőség miatt használtuk a fordításban a létigét.
 - 27 A participiumos forma arra utal, hogy a két ellenséges király most is jön, felvonulásuk éppen folyamatban van.
 - 28 A BHS apparátusa a LXX alapján toldja be a „kincstár” szót, s mi is ezt követjük. Ezt az olvasatot támogathatja az a tény, hogy e passzus után nyomban a királyi palota kincstáráról esik szó a szövegben.
 - 29 Az itt szereplő főnév (שחך) „megvesztegetés”-nek is fordítható, itt azonban a diplomáciai érintkezés során elengedhetetlen adó, ajándék jelölésére szolgál.
 - 30 Késsé talán furcsa megfogalmazás. Bizonyára nem Áház, a kicsiny Júda királya döntötte el a háttérből, mit tesz az asszír világbirodalom ura.
 - 31 Fordításunkban a LXX olvasatát (την πολιν) követjük, s feltételezzük, hogy a kifejezés Damaszkuszra vonatkozik. A TM olvasata nem feltétlenül jelent helynevet, viszont fordítható egyszerűen *városként*. קר nevű helyet (ha a szó végén levő ה-t a locativus jelének tekintjük) egyelőre nem lehetne azonosítani. Vö. Rehm 1982, 161.
 - 32 Fordításunkban a LXX olvasatát és Vulgata megoldását egyként figyelembe vettük. A szóhoz lásd: HAL 217.
 - 33 A szóhoz (חבנית) lásd: HAL 1554–1555! A szó ilyen értelmű használata az Ószövetség szövegében máshonnan is adatolható.
 - 34 A LXX alapján a BHS apparátusa helyesen emendálja a מִסַּךְ szót מִסַּךְ-ra. Ez a szó pedig esetleg összefügg a סַּךְ „lefed, befed” igével. Így az sem kizárt, hogy egy baldachinszerű szerkezettel lefedett térre kell gondolnunk. Vö. Rehm 1982, 163. Mulder 1982, 168–172 szerint a szó a נִסַּךְ *önt* igét kell keresnünk a kifejezés mögött, s a szöveg arról ad hírt, hogy a király ülőalkalmatossága alá valamilyen fém szerkezetet helyeztek el. Ez esetben viszont nehéz elképzelnünk, pontosan miről is lehetett szó. Zwicker 1993, 259–260 teljesen más oldalról közelíti meg a problémát, amennyiben a שבת hifiljét fordítja, aminek következtében a kérdéses passzust így adja vissza: *Und die Umzäunung des Königs beseitigte er, die man am Tempel erbaut hat, und den äusseren Zugang des Königs versetzte er von dem Tempel Jahwes weg (?)* ... E fordítás fő gyengéje a vonatkozó névmás elszeparált fordítása azon mondatrészekről, amelyre a névmás vonatkozik, így Zwicker megoldását nem tudjuk támogatni.

- 35 Nem kizárt, hogy afféle tudós, pontosító glosszával van dolgunk, amely megzavarja 17. és a 18. vers második fele közti szövegösszefüggést. Ugyanígy: Hentschel 1985, 77.
- 36 Uralkodásához legújabban első megközelítésben lásd Edzard 2004, 195–199. Nyugati hadjáratainak monografikus feldolgozása Yamada 2000. Mivel nyugati politikáját az előző fejezetben a bennünket érdeklő szempontrendszer szerint bőségesen tárgyaltuk, ettől most nyugodtan eltekinthetünk.
- 37 Ehhez lásd legújabban Edzard 2004, 199–201.
- 38 Lásd ehhez Edzard 2004, 202–207.
- 39 Menahem (Kr. e. 747–738), Pekahja (Kr. e. 737–736), Peqah (Kr. e. 735–732) – vö. Donner 1986, 468.
- 40 Az események menetéről és összefüggéseiről lásd Donner 1986, 303–316; valamint Miller-Hayes 2003, 327–330. A Júda ellen-ségeként felvonuló királyok, a damaszkuszi Recin és az izraeli Peqah alakja jól adatolható III. Tukulti-apil-Ešarra felirataiból.
- Recin: Annales 21, 4. sor: Recin elfogása és a tőle szerzett zsákmány említése (Tadmor 1994, 81: 13), Annales 13, 10. sor: Recin (az izraeli Menahemmel együtt) asszír adófizetőként bukkan fel (Tadmor 1994, 69: 10), Annales 23, 1. sor: Recin elfogása, a tőle származó zsákmány említése (Tadmor 1994, 81: 13), ugyaninnen a 13. sor ugyanerről tudósít.
- Peqah: Summary Inscription 4, 17. sor, Peqah megölését adja hírül (Tadmor 1994, 141: 17), a Summary Inscription 13 18. sora pedig arról tudósít, hogy III. Tukulti-apil-Ešarra (egy korábbi) hadjárata után Peqah már csak Samária közvetlen környékét mondhatta magáénak.
- 41 A környező államokkal való összehasonlításhoz lásd Parker 1996.

Bibliográfia

- Brinkman, J. A. 1982. „A történeti kor kronológiája Mezopotámiában”: A. L. Oppenheim: *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja*. Budapest, 411–431.
- Donner, H. 1986. *Geschichte des Volkes Israe lund seiner Nachbarn in Grundzügen. Bd. 2. ATD Ergänzungsreihe 8/2*. Göttingen.
- Edzard, D. O. 2004. *Geschichte Mesopotamiens. Von den Sumerern bis zu Alexander dem Großen*. München.
- Galil, G. 1996. *The Chronology of the Kings of Israel and Judah*. SHCANE 9. Leiden.
- Gerstenberger, E. 1997. „הַבַּיִת / t' b pi. to abhor”: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. 1428–1431.
- Hentschel, G. 1985. *2 Könige*. NEB. Würzburg.
- Jenni, E. 1992. *Die hebräischen Präpositionen. Bd. 1. Die Präposition Beth*. Stuttgart.
- Jenni, E. 2000. *Die hebräischen Präpositionen. Bd. 2. Die Präposition Lamed*. Stuttgart.
- Lamprichs, R. 1995. *Die Westexpansion des neuassyrischen Reiches. Eine Strukturanalyse*. Alter Orient und Altes Testament 239. Neukirchen-Vluyn.
- Lipiński, E. 2000. *The Aramaeans. Their Ancient History, Culture and Religion*. OLA 100. Leuven.
- Miller, J. M. – Hayes, J. H. 2003. *Az ókori Izrael és Júda története*. Ford. Erdős Ágnes. Studia Orientalia 3. Piliscsaba.
- Mulder, M. J. 1982. „Was war die am Tempel gebaute »Sabbathalle« in II Kön 16,18?»: W. C. Delsman *et al.* (szerk.): *Von Kanaan bis Kerala. Festschrift für Prof. Mag. Dr. Dr. J. P. M. van der Ploeg O. P.* AOAT 211. Neukirchen-Vluyn.
- Parker, S. B. 1996. „Appeals for Military Intervention: Stories from Zinjirli and the Bible”: *Biblical Archaeologist* 59, 213–225.
- Rehm, M. 1982. *Das zweite Buch der Könige. Ein Kommentar*. Würzburg.
- Seipel, W. – Wiczorek, A. 1999. *Von Babylon bis Jerusalem. Die Welt der altorientalischen Königsstädte. Band 2*. Wien–Mannheim–Jerusalem.
- Tadmor, H. 1994. *The Inscriptions of Tiglath-pileser III Kings of Assyria*. Jerusalem.
- Tropper, J. 1993. *Die Inschriften von Zincirli*. ALASP 6. Münster.
- Yamada, S. 2000. *The Construction of the Assyrian Empire. A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859–824 BC) relating to His Campaigns to the West*. CHANE 3. Leiden–Boston–Köln.
- Zwickel, W. 1993. „Die Kultreform des Ahas (2Kön 16,10–18)”: *Scandinavian Journal of the Old Testament* 7, 250–262.